

ארבע הקדמות

מאמר "למהלך האידיאות בישראל"

- א. "המאמר הגדול והנשגב"
- ב. אופי ההיסטוריה הישראלית
- ג. הרקע להופעת המאמר
- ד. המילה 'אידיאה'
- ה. סיכום

א. "המאמר הגדול והנשגב"

באחת מאגרותיו (צמח צבי, אגרת יג), כותב הרב צבי יהודה קוק לרב חרל"פ על מלאכתו בעריכת המאמר "למהלך האידיאות בישראל": "המאמר הגדול והנשגב בן ששת פרקים, 'למהלך האידיאות בישראל', שעבדתי בו משך שני שבועות עבודה רבה ומועילה והוא שני בערכו למאמר 'קרבת אלוהים'."

מדברי האגרת הזו לומדים אנו שני דברים:

א. המאמר הינו פרי יצירה משותפת של מרן הראי"ה קוק ושל בנו הרב צבי יהודה. הרב קוק כתב את המאמר בצורה גולמית, והרב צבי יהודה עיבד את המאמר וסגננו עד אשר הביאו לצורה אשר בה הוא מונח לפנינו.¹

1 כך הובאו הדברים מפיו (שיחות הרב צבי יהודה על ספר אורות, עמ' 169): "...מתוך כך נתעורר הצורך ב'מהלך האידיאות בישראל', בבירור דברים יסודיים כמו 'קרבת אלוהים', והוא נשלח לרב מאיר ברלין... אבא, זכרונו לברכה, כתב את דברי קודשו, ואני ערכתי את החלוקה לפרקים והכתרות. זאת ההתגלגלות ההיסטורית של המאמר".
וראה הרחבה ברקע ההיסטורי של עריכת המאמר באורות, הוצאת בית אל (עמ' שעז-שעח).

ב. הרב צבי יהודה ראה במאמר זה "הגדול והנשגב", השני בחשיבותו בין כתביו של אביו לאחר מאמר "קרבת אלוהים".²

חשיבותו הגדולה של המאמר היא בניתוח הקווים והעקרונות אשר חובקים את דברי ימי עם ישראל והאנושות בכללה. מסה אדירה הפורסת הסתכלות כוללת על ההיסטוריה המגלה קו מנחה ומגמה שיטתית בעומקם של האירועים אשר התרחשו באלפי השנים האחרונות.

כתיבה מסוג זה איננה דבר המובן מאליו, כיוון שהסתכלות כללית על ההיסטוריה וניתוחה באופן שיטתי לא הייתה מצויה בדרך כלל בספרות התורנית של ימי הגלות. אף מאמרי חז"ל המתייחסים אל ההיסטוריה הינם מועטים, ודורשים העמקה מיוחדת. במסכת עבודה זרה (ט, א), לדוגמה, נזכר כי "ששת אלפים שנה הווי העולם: שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח" אולם אין פירוט והרחבה של הדברים, לפחות לא באופן גלוי.

בזמן היות עם ישראל בגלות נוצר באומה, מדעת ושלא מדעת, מעמד נפשי הצורך את דרכי הטבע. חיי האומה בגלות אינם מופיעים בצורה לאומית, ומנותקים הם מן הממדים הארציים – "גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו" (מוסף לג' הגלים). מתוך כך, מתמעטת התעניינותם של הפרט ושל החברה בכללה, בניתוח המאורעות ההולכים ונרקמים בהיסטוריה האנושית.³

2 יש לציין כי אגרתו זו של הרב צבי יהודה נכתבה בשנת תרע"ב, טרם פרסומם של רוב כתביו הרב קוק.

3 במאמרי הראיה (ב, עמ' 279–280), מתייחס הרב קוק לתפיסות דתיות רווחות החסרות את הרצון ואת היכולת כאחד לנתח את המציאות ההיסטורית: "...וכמו כן פשוט הוא, שיש מטרה ותכלית אל החורבן והגלות, והיא לכולת פשע ולהתם חטאת. אמנם איך תוכל זו הגלות להתם את חטאינו ולהעמידנו בקרן אורה של מנוקים מעון, של עם קדוש טהור וחף מפשע, – דבר זה צריך הארה ברורה, למוד ועיון, הרגל והשכלת אמת. הכחשת המטרה של הגלות בכללה היא תולדה מאי-ההבנה של תוכן המטרה. למכחישים הללו נתחלף בין אי-האפשרות לבקשת תכלית כללית אל המציאות לבקשת תכלית חלקית ביחס אל הכלל, ולא ישגיחו שכל הענינים שיש להם יחס היסטורי הנם ענינים חלקיים ויחשיים, שהמטרה בהם מוכרחת היא להגלות".

למהלך האידיאות בישראל

בגלות, האיש הישראלי שרוי במצב של 'הסתכלות מבחוץ'. החולשה בממשות חיי הלאומיים גורמת לכך שאין הוא חווה את הזמן, את המקום ואת הממשות בצורה מלאה, וממילא משקיף הוא על ההיסטוריה במבט מנוכר.

כחלק משיבת עם ישראל לארצו, כאשר חוזרת התורה ללומדיה והולכת ומתחדשת תורת ארץ ישראל, חושף הרב קוק עקרונות כלליים העומדים ביסוד המאורעות הגלויים, וכותב סקירה היסטורית-רוחנית אשר בוחנת את יחסה של האומה למציאות הממשית.

ב. אופי ההיסטוריה הישראלית

כאן המקום להוסיף מספר מילים על כתיבה היסטורית באופן כללי. מקובל לומר כי תיעוד היסטורי הינו 'תיאור המאורעות כפי שקרו', אולם משפט זה הינו מעורפל מאוד. האם נמצא אדם אשר תיעד מה היה צבע נעליו של מזכיר הקונגרס הציוני הראשון? דברים שאינם חשובים – אינם מתועדים. על כן ברור, כי היסטוריה, פירושה תיעוד המאורעות המשמעותיים. ההכרעה איזה מאורע משמעותי וראוי לתיעוד – נקבעת בידי של המתעד. לפיכך, כל כתיבה היסטורית הינה לעולם שיקוף עולם הערכים של ההיסטוריון.

על פי רוב, מופיעה בכתבי הרב קוק המילה היסטוריה באות ת' במקום ט', ויש המסבירים זאת כ"הסתריה" – הסתר י-ה. כלומר, הדיכוי המשמעותי ברצף המאורעות אינו הצד הטכני-הגלוי אלא הצד הערכי-הנסתר. המשמעות העיקרית של ההיסטוריה הינה מצד שימור פסגות הגובה הערכיות של העבר, אשר יסמנו לנו את הכיוון המוסרי לעתיד. במאמר "למהלך האידיאות בישראל" מסמן הרב קוק נקודות מסוימות בהיסטוריה הממשית ומשקף דרכן את העקרונות האלוהיים המטא-היסטוריים של עם ישראל והאנושות כולה.

הגישה כמובן איננה חדשה, שהרי ראשיתו של התיעוד ההיסטורי-ערכי מצויה בתנ"ך עצמו. סגנונו של התנ"ך הוא העברת תכנים ערכיים דווקא על

ידי סיפור מאורעות. התנ"ך מדלג לעיתים על מאות שנים בהבזק אחד, ולאחר מכן מתעכב בפרוט רב על אירוע קצר יחסית (בספר בראשית לדוגמא: "ויחי מתושלח... שנים ושמונים שנה ושבע מאות שנה ויולד בנים ובנות" (ה, כו), ובהמשך מאריך הכתוב בפרק שלם (כד), הכולל חזרות, בתיאור השידוך בין יצחק ורבקה). הכרוניקה הנבואית איננה עוסקת בשמירת נתונים ותאריכים בעלמא, שכן עיקר עניינה הוא בתיעודם של המאורעות הערכיים הראויים להיכתב לדורות.⁴

מאחר שכתובת ההיסטוריה הינה עניין ערכי, נמסר דבר זה תמיד לגדולי האומה השרויים במדרגה עליונה של התבוננות בצדדיה הפנימיים של ההיסטוריה. בספר הכוזרי (ב, כח ועיין קול יהודה שם), כותב רבי יהודה הלוי כי 'כותבי הזכרונות' של עם ישראל הינם הנביאים והכהנים. האנשים אשר להם עולם אמוני שלם – הם האמונים על תיעוד ההיסטוריה. הזכרונות ההיסטוריים, ככל הנושאים הערכיים, מופקדים הם בידי אנשי הקודש, "והעריכו – הכהן" (ויקרא כז, יד).⁵

4 ראה אגרות הראיה (א, עמ' קסג): "בכלל הנני מוצא לעצמי להעיר את רוחך הטהור, על דבר הדעות הבאות על ידי המחקרים החדשים, שהם ברובם סותרים את פשטי דברי תורה. דעתי בזה היא, שכל מי שדעותיו ישרות ראוי לו לדעת, שאף שאין כל אמת מוכרחת בכל אותן חדשות, מכל מקום אין אנחנו חייבים כלל להכחישן בביור ולעמוד נגדן, מפני שאין זה כלל עיקר של תורה לספר לנו עובדות פשוטות ומעשים שהיו. **העיקר הוא התוך, ההסברה הפנימית שבהענינים...**"

כן ראה באגרת קודמת לאותו הנמען (שם א, עמ' קה-קז), ביחס לסתירה שבין מניין התורה ל"חשבונות הגיאולוגים בזמנינו", הניתנת ליישוב על פי אותו העיקרון.

באגרת נוספת (שם ב, עמ' שלד) כותב הרב קוק: "אנחנו עם יודעי האותיות בספר ד'... אנחנו יודעים הננו לקרוא גם כן, על ידי אנשי חמודות ואורם החי בקרבנו, גם את הכתב המטושטש הזה של מסבות המאורעות האלה, אשר לא כהלין למקרי יתיה כל חרטומיא ואשפיא, ספריא ופרופיסוריא", וראה הרחבה בהסבר האגרת בספרו של הרב צב"י טאו לאמונת עתנו (ב, עמ' יא-יג).

5 בספרו נגד אפיון (ספר ראשון, פסקאות א-ז), מציין יוסף בן מתתיהו כי לעומת כותבי ההיסטוריה היוונית המשנים מאמיתות המאורעות על מנת להתאים את הכתיבה לצרכים אסתטיים, הרי בעם ישראל, שבו אחריות התיעוד ההיסטורי מסורה לידיהם של הכהנים – אין בנמצא תופעות כאלו.

ג. הרקע להופעתו של המאמר

מאמר זה, כרבים מן החיבורים הגדולים שנכתבו בעם ישראל, מופיע בסדר של 'אור מתוך חושך' (על פי קהלת ב, יג). ישנו חוק במציאות – "תהו ובהו וחשך על פני תהום" ומתוך כך "ויהי אור" (בראשית א, ב-ג). הדברים הגדולים המופיעים במציאות, הולכים ומתגלים על פי רוב מתוך מצוקה ואילווצים.

תורת הסוד, כדוגמא, באה לעולם מתוך דמדומי החורבן בידי רבי שמעון בר יוחאי הבורח מפני הרומאים. דווקא מתוך חושך המערה נוסד הכוח אשר ממנו "יפקון ביה מן גלותא ברחמי" (זהר, רעיא מהימנא נשא, עמ' קכד). רבי יהודה הלוי מגדיר את ספר הכוזרי כ"ספר להגנת הדת הבזויה" (פתיחה לספר הכוזרי). דווקא על רקע פתיחה 'מתנצלת' זו מופיע לעינינו ספר "קדוש וטהור שעיקרי אמונת ישראל ותורה תלויין בו" (בית יעקב, תוספות מעשה רב סימן טו בשם הגר"א). הרמב"ם פורס את משנתו כתגובה לכפירה האריסטוטלית ואילו המהר"ל – כריאקציה לתנועת הרנסנס. זהו סדר אלוהי מסויים, "כבריינו של עולם, ברישא חשוכא והדר נהורא" (שבת עז, ב), ו'לית נהורא אלא ההוא דנפיק מגו חשוכא' (על פי זהר תצוה, עמ' קפד).

דווקא אילווצים הם אלו שגורמים לחשיפת ממדים עמוקים של הספרות התורנית.⁶

6 ראה מה שכתב הרב קוק (מובא באוצרות הראי"ה ב, עמ' 279) על מאמר הגמרא (בבא בתרא טז, ב) "אילה זו רחמה צר, אני (הקב"ה) מזמין לה דרקון שמכישה בבית הרחם ומתרפה ויולדת": "דרכי החכמה היוצאים מדברי תורה לכל העם כולו, זולת השרידים אשר ד' קורא, סתומים וחתומים במאמרים נעלמים ורמזים דקים. ואיך יתגלו לכל העם הסודות העמוקות אם הסתירות בעליהם בה? ... כאשר נסתכל מה שנתפרסם מחכמת התורה על ידי הספרים שכתבם גדולי עולם, כל אחד לפי דרכו... היה רק לצורך השעה, מפני שהכפירה קמה למטה רשע. למטרה זו יצא הר"מ במורה הנבוכים והגאון רב סעדיה בספרו האמונות והדעות. ועיקרי סודות הקבלה כתב בריש עץ חיים (בסוף) ההקדמה שהוא כדי להגן מסטרא אחרא המקטרגים, וכפי גודל קטרוגה כן דרוש גילוי יותר גדול. ועת כזאת שחוקרי הטבע העיזו פנים נגד האמונה, דרוש לנו להתייגע לגלות כפי ידיעתנו הקלה שיעור כזה המספיק לחסום פיהם, ועל ידי זה תבוא לנו אורה, כי בין כה וכה דברים גדולים בדרכי תורתנו יתפשטו בין כלל עמנו. הרי הדרקון רוצה להכיש ולא שם לבו להאילה המתמוגגת מכאב אנוש... אבל הישועה הקריב, כי בן חכם יולד לשמח אב ולהרנין יולדתו".

זוהי דרך ההופעה של הדברים הגדולים בעם ישראל, "אורות מאופל אמר ויהי" (תפילות ימים נוראים).⁷

באותו האופן, אף המאמר שלפנינו בא לעולם מתוך הכרח של דחיפה חיצונית. אחד מסופרי הכפירה הבולטים והחריפים באותו דור, ש"י הורביץ – אשר הוציא לאור עיתון בשם "העתיד" ובו דן בדבר 'עתיד היהדות' – שלח מכתב אל הרב קוק, בו ביקשו לכתוב "בדבר היהדות ועתידותיה" (אגרות הראיה ב, עמ' סה). בעקבות כך פרסם הרב קוק את המאמר "הנדרש לשאלות הזמן, להוגי דעות טהורי לב, ולעורר את הרוח לעבודה ספרותית ישראלית הוגנת" (שם ב, עמ' סז) בעיתונו של הרב מאיר בר אילן, "העברי", עם בקשה מיוחדת "שלא לשנות שום דבר בסגנון המאמר, כי לפעמים בשביל שינוי מליצה קטנה, מקבל הענין צורה אחרת, ביחוד בענינים עיוניים כאלה" (שם).⁸

מכל מקום, דווקא מתוך בקשתו של סופר הכפירה, הלכה ונרקמה יצירה תורנית אדירה. כי לצורך הבנת העתיד, הולך הרב קוק ומותח קו מן העבר ההיסטורי אל ההווה ומתוך כך נפרסת החשיבה המשרטטת את כיווניה העתידיים של האומה.

ד. המילה 'אידיאה'

שתי שאלות עולות מקריאת שמו של המאמר:
א. מדוע משתמש הרב קוק במילה לועזית ככותרת למאמר האמור לבטא את ההיסטוריה הישראלית?

7 ראה לנתיבות ישראל (א, עמ' ח): "והלא כך דרכו של עולם: 'אורות מאופל' – שכלולי החיים ועדוניהם, מתוך הכרחי החיים ומצוקותיהם. ועולמנו שלנו, עם העולם ביחוד, 'עמא פזיזא' (שבת פח, א) מקדים נעשה לנשמע. בכח דחיפתו של רוח חיינו הפנימי – שגם היא כמה גורמים חיצונים יביאוו לידי גילוי – הולכים לנו חיינו את מהלכם, הולכות יצירותיהם הממשיות ומתרחבות ומתכוננות, גם דרך אורחות עקלקלות שונות".

8 על הרקע ההיסטורי לכתיבת המאמר ראה שיחות הרב צבי יהודה על ספר אורות (עמ' 166–170), וכן אורות, הוצאת בית אל (עמ' שעט–שפ).

ב. מהו פירושה של המילה 'אידיאה'?

שימוש במילים לועזיות על מנת לבטא רעיונות ישראליים פנימיים איננו בגדר חידוש בספרות התורנית. בית הדין הגדול של שבעים ואחד, כדוגמא, "עיקר תורה שבעל פה" (רמב"ם ממרים א,א), נקרא במילה לועזית 'סנהדרין' (על פי שיחות הרב צבי יהודה על ספר אורות, עמ' 145).

בגמרא במסכת פסחים (פז, ב) נאמר כי "לא הגלה הקדוש ברוך הוא את ישראל לבין האומות – אלא כדי שיתווספו עליהם גרים". לכאורה מאמר זה תמוה, הלא מספר הגרים שהתווספו אל עם ישראל במהלך הגלות הינו שולי, ואין זה מסתבר כי מפני כך גלו ישראל מארצם. אמנם אפשר להבין את מאמר הגמרא באופן אחר: עניינם של תהליכים גדולים בעם ישראל הינו גיור, לא רק במובן הממשי של גיור בני אדם אלא אף במובן הרוחני של 'גיור' רעיונות.

ביציאה למלחמה, מלמדת אותנו התורה, כי ישנם מצבים בהם נתקל הלוחם ב"אשת יפת תואר" (דברים כא, יא) ומכניסה אל תוך ביתו. במבט ראשון יש פה תיאור של מציאות שלילית, כנאמר על כך בחז"ל, "לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע" (קידושין כא, ב), ו'סופו להיות שונאה ולהוליד ממנה בן סורר ומורה' (על פי תנחומא כי תצא, א). אולם אור החיים הקדוש (על אתר) מבאר פסוקים אלו באופן שונה: במלחמות ישראל, הן הממשיות והן התרבותיות, קיימת מציאות בה מזהה עם ישראל בין הגויים "נפש קדושה בין הקליפות", נשמה גדולה או רעיון אמוני ישראלי אשר 'נשבו' בין הגויים. במלחמת האמונות והדעות להופעת האידיאל הישראלי בעולם מוצאים אנו לעתים בין האומות "אשת יפת תואר" – רעיון אמיתי, גרעין אמת הקבור בתוך זוהמה תרבותית. את גרעין האמת הזה אנו 'מגיירים', מכניסים לתוך ביתנו. אמנם, אין מדובר בתהליך פשוט. ראשית, על אמת זו 'לנקות' עצמה, "וגלחה את ראשה ועשתה את צפרניה, והסירה את שמלת שביה מעליה..." (דברים כא, יב-יג). עליה לעבור תהליכי בירור וצירוף, אולם "ואחר כן", בסופו של התהליך, "תבוא אליה ובעלתה והיתה לך לאשה" (שם).

ישנם כמה סוגי גרים. ישנם כאלה שעליהם נאמר "קשים גרים לישראל כספחת" (יבמות מז, ב). ישנם מושגים ודעות אשר קשה לנו לעכלם, כיוון שיש

בהם יסודות זרים, ולכן כיווני חשיבה אלו נפלטים בשלב כלשהו מהגוף הישראלי. אולם ישנם גרים ש"אף על גב דאינהו לא הוו בהר סיני – מזלייהו הוו" (שבת קמו, א), קווי חשיבה אשר תמיד היו כלולים בנשמת האומה. כך הדבר לגבי "רות המואביה... השבה משדי מואב" (רות א, כב). לכאורה אין המילה "שבה" מתארת את מצבה לאשורו, הרי היא באה משדה מואב! אלא שנשמתה תמיד הייתה מעם ישראל, אולם 'נאבדה' מאיתנו. לא תמיד פשוט לברר כי לפנינו נשמה, רעיון יהודי, אולם יש סימן לדבר, "ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה – ותחדל לדבר אליה" (שם א, יב), כי הנשמה תובעת את תפקידה ומוכרחת היא לשוב אל מקומה.⁹

הרמב"ם, בזמנו, 'גייר' מושגים מן הפילוסופיה האריסטוטלית (על פי מי מרום א, עמ' נג)¹⁰, וכעת, כאשר כוח החיים של עם ישראל שב אל מקומו, מתגלים הקווים האידיאליים שבמציאות כולה, והמילה "אידיאה" שבה אל מקורה הישראלי בדברי הרב קוק.

המילה אידיאה 'גויירה' מיוונית. הראשון שפיתח אותה הוא הפילוסוף אפלטון. תפיסתו של אפלטון מדברת על 'עולם האידיאות', עולם הרעיונות

9 ראה קומץ המנחה (א, נב): " 'ורות המואביה כלתה עמה השבה' (רות א, כב) עליה לא שייך 'השבה' אלא הבאה... והשבה כאילו היתה מלידה מבטן ישראלית והיא שבה וגו'... ויותר נכון על פי דברי ילקוט ראובני פרשת וישב בשם ספר התמונה דרות נשמה ישראלית רק לחטא נתגלגלה במואביה".

הדברים נוסחו בבהירות בספר התודעה (פרק יב): "לכך כתיב (רות א, כב): 'ותשב נעמי' – שמא היא לבדה? לא. אלא – 'ורות המואביה כלתה עמה' – הבאה משדה מואב? לא, אלא 'השבה משדי מואב'. אל מקומה היא שבה. ובמדרש רות רבה – 'זו היא ששבה ודאי משדי מואב': שבה ודאי. נשמה היא מן הנפשות שעשה אברהם. עתה היא נגאלה משביה ושבה לשרשה. עתה היא באה לבית לחם יהודה להעשות אֵם למלכות יהודה, וכסאה יהיה נכון עד עולם".

10 ראה מאמרי הראיה (א, עמ' 106): "... כי דבר ידוע הוא, שלא הלך (הרמב"ם) בעינים עצומות אחרי אריסטו ואחרי הפילוסופים הערבים מפרשי דבריו, רק הוא ז"ל חקר ובחן וזיקק את הדברים לפי כל הכחות של המדעיים שהיו בזמנו ועוד יותר מהגבול שלהם, ואחרי בירור הדברים, שנתבררו לו שלא היו בהם משום סתירת יסודי התורה והיתה דעתו נוטה אליהם, לא כיחד את האמת להגיד שהם הנם דעותיו, ומצא לנכון לפרש על פיהם דברי תורה שבכתב ובעל פה".

למהלך האידיאות בישראל

הנצחי. הרב דוד הכהן (קול הנבואה, עמ' לח, קנג-קנד, ריז) מסביר כי על פי אפלטון ישנן 'אידיאות', רעיונות מופשטים, אשר אנו בעולמנו החומרי צופים בהם ומעצבים את חיינו על פיהם. הבנאי 'צופה' ב'אידיאת הבניין' ומיישם אותה על פני האדמה בבניית בתים. הצדיק 'צופה' ב'אידיאת הצדק' ומיישם אותה בעולמנו בהתנהגות מוסרית.¹¹

בחכמת ישראל הפנימית (זהר פקודי, עמ' רלז) נכתב על כיוון חשיבה זה: "דא מלכות יוון דאינון קריבין לארחי מהימנותא", כלומר קרובים לדרך האמונה.¹² המבט הזה, הרואה את המציאות החומרית כולה כשיקוף של עולם רוחני גבוה יותר, הינו מבט אמיתי מאוד. ואכן, ישנם מחכמי ישראל אשר מציינים כי שורשה של המילה "אידיאה" הינו במילה התנכ"ית הקדומה "דעה" – "אשא דעי למרחוק ולפעלי אתן צדק... תמים דעות עמך" (איוב לו, ג-ד; ראה מלב"ים שם, וכן בספרו של רבי שם טוב גפן, הממדים הנבואה האדמתנות, עמ' 103). ישנם מקורות קודש המספרים על מפגש בין אפלטון לירמיהו (קול הנבואה עמ' קנג הערה מט), ואף אם אין הדבר נכון מבחינה היסטורית – יש בו אמת מבחינה פנימית, כיוון שהיוונים, ככל האומות, ספגו השפעה מן התרבות הישראלית הקדומה.¹³

- 11 יש לציין כי בהבנת כוונתו המקורית של אפלטון ישנם חילוקי דעות רבים. אנו מביאים את הסברו של הרב דוד הכהן, תלמידו הגדול של הרב קוק, המנתח את המשמעות העקרונית של דברי אפלטון. ראה קול הנבואה (עמ' קנג הערה מט).
- 12 ראה מצרף לחכמה (עמ' נד): "קדומי הפילוסופים דברו יותר נכונה מאריסטו, ובפרט אפלטון רבו של אריסטולס שדעותיו כמעט הן דעות של חכמי ישראל, ובכמה דברים שדיבר כפי המקובלים ובלשונם, כי שלנו הם, ומקדמונינו ירשום היוונים".
- 13 ראה שמונה קבצים (ו, קמא): "העולם הישראלי כשהוא בתמותו, לעולם לא יקבל שום זעזוע חוליני מכל עולם זר, מפני שכל העולמים כולם כלולים בו. ועל כן יכולים בני ישראל להתאים לכל קולטורא בעולם, ועם זה לנצחה, ולשאוב מתוכה את כל הטוב, ולתממה עם חזיונותיהם העצמיים, מפני שכל טוב שבעולם יש לו יניקה ממקור ישראל. ורכושנו הרוחני יגדל על ידי עמל כל הגויים בדעת ובכשרון, כי אורות חיינו וזהרורי תורתנו הם שמשאיים אורות בכל מקום להאיר, וכשאנו קולטים משלהם, משלנו נקח לנו. וצדקו כל החזיונות העתיקים, אף שהיו כהים מצד המבט ההיסטורי, אבל מלאי אור הם מצד המבט הרוחני היותר מתעלה, שכל החכמות היו באומתנו, וכל מה שהננו מוצאים פזור בעמים, ניצוצות קדושתנו הננו לוקטים. 'חיל גוים תאכלו ובכבודם תתימרר' (ישעיה סא, ו)".

אמנם 'תורת האידיאות' האפלטונית מוגדרת אצל חז"ל כ'קריבין לארחי מהימנותא', אך לא מעבר לכך, מפני שאף שקיים ברעיון זה יופי ואצילות, עדיין יש בו צדדים של 'אי-דעה': הרב דוד הכהן (שם) מציג את הבעייתיות בתפיסה היוונית. אצל אפלטון ישנם "שני פרינציפים: הרוח והחומר, או הסיבה השכלית והיישות הדוממת". כלומר קיימת אצלו דיכוטומיה, הפרדת רשויות בין העולם הרוחני לעולם החומרי. על פי תפיסתו, בעולם הזה אנו 'צופים' במציאות מופשטת ומשקפים אותה בעולמנו הממשי. הרב דוד הכהן מוסיף כי יש מתלמידי אפלטון שהגדירו את האידיאה כ'אנדרטה רוחנית' (שם עמ' לח, הערה א) אובייקט סמלי החיצוני לאדם. כשם שמתעוררים בצופה באנדרטה רגשות ומחשבות – כך מעצבת ה'צפייה' באידיאות, ברעיונות האציליים, את עולמו הנפשי של האדם.

בכך נעוץ ההבדל שבין התפיסה הישראלית לזו היוונית: מושגים כ'אנדרטה רוחנית' זרים לעולמה של היהדות וריח אלילות נודף מהם. בעולמנו אין מקום להפרדה מוחלטת בין חומר ורוח, שניהם 'עשויים' מדבר אחד: **מחיות**, או במילים אחרות: **מנשמה**. הנשמה הינה כוח-חיים המעצב מציאות רוחנית, אשר נרקמת ומתגלמת אף בגוף חומרי. כאשר רוחניותו של אדם מסתלקת – נרקבות אף המולקלות הגופניות.

ניתן להביא לכך דוגמא מעולם הפסיקה. בימינו מגלה המדע, כי בסיס המציאות החומרית הינו האנרגיה. אין הכוונה כי המציאות מושתתת על יסוד אנרגטי שעליו 'מלבישים' חומר בצורה חיצונית, וממילא שני היסודות נותרים מאוחדים באורח מלאכותי, אלא הכוונה היא שהיסוד המופשט הולך ומתגבש למוצקות חומרית באופן אחדותי-אורגאני. כך אף חייו של האדם מופיעים בכמה רבדים: ישנם רבדים אשר ניתן לראותם ולמששם – כגוף, יש אשר ניתן להתרשם מהם בצורה שכלית – כמחשבות, וישנם צדדים – כגון השאיפות, שהקושי להתרשם מהם רב עוד יותר; אולם הכל הוא עניין

השפעת התרבות הישראלית על תרבויות אחרות ככלל ועל חכמת יוון בפרט, נידונה רבות ואף חלו שינויים במחקרים ההיסטוריים העוסקים בה. ניתן למצא ריכוז מקורות מרכזיים בנידון, הן מחכמי ישראל והן מחכמי אומות העולם, בספר כארי יתנשא (עמ' 80-81).

למהלך האידיאות בישראל

אחד, מציאות אחת. זהו מושג האחדות בין החומר לרוח: "ומפליא לעשות... קושר דבר רוחני בדבר גשמי" (רמ"א, שולחן ערוך אורח חיים ו, א).

על כן, ישנו הבדל במשמעות המושג 'אידיאה' בין הרב קוק לאפלטון. על פי אפלטון פירושה של המילה 'אידיאה' הינו רעיון מופשט, במובן של 'idea'. אולם הרב קוק משתמש במילה זו כמשמעות המילה 'דעה' בפסוק "והאדם ידע את חוה אשתו" (בראשית ד, א) – כוח החיים הנשמתי המופיע בכל ממדי המציאות, החומריים והרוחניים.

אפלטון נטל את רעיון ה'דעה' הישראלי, תירגם אותו ליוונית והפכו ל'אידיאה' – מושג שכלי חסר חיות. זוהי דוגמא ל'כוח חיים ישראלי' אשר התגלגל בין הגויים. על אף עיוותו של הרעיון בתרגומו היווני, בזכותו הפך המושג למפותח יותר מפני שלעיתים ישנו תפקיד אף להסתכלות קרה, חיצונית, אשר בוחנת את הדברים מצד הופעתם הגלויה בלבד. המושג 'דעה' במקורו, כאשר היה קיים באומה הישראלית קודם לגילגולו היווני, היה חסר את הממד ההגדרתי כדרכם של מושגי החיים והאלוהות, "כי יִצַר בּוֹ הַדִּיבּוּר מְאֹד מְאֹד בְּכָל לְשׁוֹן, עַד שֶׁלֹּא נִצְיֵיר הָעֵנִין הַהוּא אֲלֵא בַּהֶקֶל בְּדִיבּוּר" (מורה נבוכים א, נז), דווקא מתוך מיתון עוצמת החיים – נוצרה יכולת ביטוי טובה יותר. כעת, לאחר שלוטשה המילה והגדרתה שוכללה במסגרת התרבות האנושית הכללית על ידי אפלטון – משתמש הרב קוק במינוח הלועזי ומשיב את 'הנשמה האובדת' אל מקומה.¹⁴

14 ראה מילון הראיה (נספחות, מדור מחקרים, "שני מכתבים לברור דברים בשיטת הרב", עמ' תה): "האידיאלים הם אמנם הספירות, הקטיגוריות השכליות, הם הערכים המוסריים המחייבים בחיי המוסר הפרטיים והחברתיים, והם המגמות המעצבות בפילוסופיה של ההיסטוריה. אך ביסוד הכל, מוכרחים הם להיתפס באופן שישמר מתיאור האידיאליות כיישות אפלטונית, מופשטת, אילוזיונית, משוטטת בכל מלוא עולם, שייחסנו אליה מצמצם בשאיפות לחקוי וממוש; קונספציה שעדיין אינה מסמנת את עיקר חדושו של הרב בסוגיה, ונותנת מקום לסיגי השפעה נוצרית לחלחל במבנה המחשבות. אצל הרב האידיאליות היא הקטגוריות הנשמטית של חיות של הקולקטיב הישראלי". להרחבת נושא זה וסיכומו ראה את מכלול הדברים המובאים במילון הראיה שם (עמ' תה-תט).

כן ראה שם בנספחות, מדור מחקרים, ערך 'אידיאה'; הגדרות הרצי"ה והרד"ך, ערך 'אידיאה'. וכן ראה בשיחות הרב צבי יהודה על ספר אורות (עמ' 146-147).

ה. סיכום

א. המאמר, אשר נכתב בידי הרב קוק וסוגנן בידי בנו, הרב צבי יהודה, עוסק בניטוח היסטורי-אמוני של מהלך חיי האנושות כולה, לאור מרכזה, הלא הוא עם ישראל. ייחודו של המאמר הינו בעצם העיסוק בהיסטוריה הממשית, אשר נזנח במשך אלפי שנות הגלות, בזמן שהייתה האומה מנותקת מן המציאות הארצית. כעת, עם שיבת האומה אל ארצה, נותן הרב קוק את המבט הכולל על דברי ימי העולם.

ב. תיאור היסטורי הינו פועל יוצא מעולמו הערכי של המתעד. הרב קוק, כדרכם של 'כותבי זכרונות האומה' לדורותיהם מימי התנ"ך, מתמקד בממד הפנימי, המטא היסטורי, של המאורעות המתרחשים.

ג. כדרכה של כתיבת הספרות התורנית העמוקה, אף מאמר זה בא לעולם בסדר אלוהי של 'אור מתוך חושך', מתוך אילוצים חיצוניים. הרקע לכתיבת המאמר הינו בקשתו של אחד מסופרי הכפירה, ש"י הורביץ, אשר הביאה את הרב קוק להעלות את "המאמר הגדול והנשגב" הזה על הכתב.

ד. רעיונות גדולים אשר יצאו ממקור ישראל, ונספגו בתודעותיהן של אומות העולם, ומתוך כך איבדו חלק ממשמעותם המקורית - זקוקים ל'גיר'. בין רעיונות אלו מצויה אף המילה העברית הקדומה 'דעה', אשר התגלגלה בידי אפלטון למילה 'אידיאה' - רעיון מופשט המנותק מן החומר. כאשר חוזר כוח החיים הישראלי אל מקורו, 'מגייר' הרב קוק את המילה הלועזית, עם כל ליטושה, ומחזירה למשמעותה המקורית - החיות הנשמית.